

Герук С.М.,
кандидат технічних наук, доцент,
старший науковий співробітник, член-кореспондент
Інженерної академії України,
завідувач кафедри «Агроінженерія»,
Житомирський агротехнічний коледж

Веремій Т.Б.,
викладач вищої категорії,
Житомирський агротехнічний коледж

Geruk Stanislav,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher, Corresponding Member
of the Engineer Academy of Ukraine,
Head of the Department «Agroengineering»,
Zhytomyr Agrotechnical College

Veremy Tamara,
Teacher of Higher Category
Zhytomyr Agrotechnical College

ПЕРЕДУМОВИ КРИЗИ ТА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Герук С.М., Веремій Т.Б. Передумови кризи та оцінка діяльності сільськогосподарських підприємств України. У статті висвітлено поняття передумов та факторів виникнення кризових явищ на сільськогосподарських підприємствах та їхні особливості. Розглянуто основні тенденції у ресурсному потенціалі сільськогосподарських підприємств України, які можуть зумовлювати їхню вразливість щодо кризових явищ. У дослідженні проведено аналіз таких факторів, які впливають на виникнення кризи, як: забезпеченість основними факторами виробництва, наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей тощо. Проведено оцінку основних фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств України. Виокремлено характерні ознаки порівняння індексу споживчих цін та індексу цін на сільськогосподарську продукцію. Визначено продуктивність праці у динаміці за галуззю сільського господарства, що має опосередкований вплив на прояви кризових явищ.

Ключові слова: криза, антикризове управління, сільськогосподарські підприємства, рентабельність, індекс інфляції.

Герук С.М., Веремій Т.Б. Предпосылки кризиса и оценка деятельности сельскохозяйственных предприятий Украины. В статье освещено понятие предпосылок и факторов возникновения кризисных явлений на сельскохозяйственных предприятиях и их особенности. Рассмотрены основные тенденции в ресурсном потенциале сельскохозяйственных предприятий Украины, которые могут обуславливать их уязвимость по кризисным явлениям. В исследовании проведен анализ таких факторов, влияющих на возникновение кризиса, как: обеспеченность основными факторами производства, наличие сельскохозяйственной техники и энергетических мощностей и тому подобное. Проведена оценка основных финансовых результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий Украины. Выделены характерные признаки сравнения индекса потребительских цен и индекса цен на сельскохозяйственную продукцию. Определена производительность труда в динамике по области сельского хозяйства, что имеет опосредованное влияние на проявления кризисных явлений.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, сельскохозяйственные предприятия, рентабельность, индекс инфляции.

Geruk Stanislav, Veremy Tamara. Preconditions of crisis and estimation of activity of agricultural enterprises of Ukraine. The complication of economic conditions under the influence of destabilizing factors, such as uncertainty of the external environment and the intensification of competition in the market, result in the emergence of crisis phenomena in the functioning of economic entities suggesting different nature and origin of crisis. External influences are enhanced due to the imperfection and lack of flexibility of enterprise management, the deterioration of reproductive processes, the shortcomings in the organization of production and the motivation of labor, which leads to the emergence of crisis phenomena and situations in the enterprise. The purpose of this article is the initial analysis of the preconditions for the development of crisis phenomena in agricultural enterprises. The notion of the preconditions of the crisis in the economic literature means

directly the phenomena or processes that precede the occurrence and cause the emergence of crisis situations at enterprises. According to that the article covers the concept of preconditions and factors of emergence of crisis phenomena in agricultural enterprises and their features. The main tendencies in the resource potential of agricultural enterprises of Ukraine are considered, which can determine their vulnerability to crisis phenomena. The study analyzed the following factors that influence the emergence of the crisis: the availability of the main factors of production, the availability of agricultural machinery and power facilities, etc. An estimation of the main financial results of activity of agricultural enterprises of Ukraine is conducted. The characteristic features of comparison of the consumer price index and the index of prices for agricultural products are singled out. The productivity of labor dynamics in the field of agriculture, which has an indirect influence on manifestations of crisis phenomena, is determined. Consequently, the influence of factors on the activity of agricultural enterprises, which are external and internal, is an extremely important element in the verification of the effectiveness of the activities carried out by business entities and in the conduction of crisis management in the enterprise.

Key words: crisis, crisis management, agricultural enterprises, profitability, inflation index.

Постановка проблеми. Поняття передумов кризи в економічній літературі означає безпосередньо явища або процеси, які передують виникненню та зумовлюють появу кризових ситуацій на підприємствах. Під фактором розуміють рушійну силу будь-якого процесу або явища, яка визначає характерні ознаки (умови), що спричиняють виникнення кризи на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічних криз є предметом наукових досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних учених: В. Амбросова, Р. Біловол, М. Дем'яненко, Дж. Кейнса, Л. Лігоненко [1], М. Кондратьєва, Е. Альтмана, Д. Рікардо, У. Бівера, Г. Спрінггейта, П. Самуельсона, Р. Дж. Хоутрі, М. Туган-Барановського, Й. Шумпетера та інших. Проте актуальність цього питання викликана сучасними аспектами розвитку економіки та підприємництва загалом, тому цьому питанню приділяється увага з боку різних науковців у різні періоди часу.

Формування цілей статті. Метою дослідження є початковий аналіз передумов, які стосуються розвитку кризових явищ на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Передумовами виникнення кризових ситуацій на підприємствах сільського господарства можуть бути:

- низький рівень кредитної підтримки;
- скорочення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників;
- диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію галузі промислового виробництва (техніку, мінеральні добрива, засоби захисту рослин тощо);
- обмеженість обігових коштів для розвитку виробництва;
- зниження купівельної спроможності населення;
- вплив несприятливих агрокліматичних умов на урожайність і валові збори;
- низька фондозабезпеченість підприємств;

- невідповідність якості виробленої продукції міжнародним вимогам та стандартам та інші [2, с. 235].

Зазначені передумови за тих чи інших обставин – зміни економічної та ринкової кон'юнктури, рівня інфляції, загострення конкуренції, зниження потенціалу підприємств щодо розвитку тощо – здатні перетворюватися у фактори кризи, спричинюючи або зменшуючи імовірність її виникнення. Фактори кризових явищ виникають як у внутрішньому середовищі підприємств (зміни у ресурсній базі, виробництві та збуті), так і у їх зовнішньому середовищі – безпосередньому та опосередкованому, посилюючи їх або відвертаючи, для запобігання виникненню кризи [3, с. 78].

Розглянемо основні тенденції у ресурсному потенціалі сільськогосподарських підприємств України, які можуть зумовлювати їхню вразливість щодо кризових явищ. Основним ресурсом виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств є земля, у володінні якою і у її використанні у сучасних умовах відбуваються радикальні зміни.

Як свідчать дані табл. 1, протягом досліджуваного періоду відбулося зменшення чисельності сільськогосподарських підприємств на 5,4%, а площа сільськогосподарських угідь, оброблених ними, зменшилась усього на 0,3%. Показник середньої землезабезпеченості господарств не змінився, оскільки процеси розпаювання землі у суспільному секторі загалом завершені. У структурі сільськогосподарських угідь переважає рілля, частка якої зросла з 84,9% (2013 р.) до 85,4% (2017 р.), що свідчить про провідну роль рослинництва у виробничій спеціалізації підприємств. Чисельність найманих працівників сільськогосподарських підприємств України зменшилась на 22,3%, а працебезпеченість із розрахунку на 1 га угідь – зросла на 6,3%.

Важливим фактором розвитку сільськогосподарських підприємств є їхня матеріально-технічна база.

Таблиця 1

Забезпеченість сільськогосподарських підприємств України основними факторами виробництва

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Кількість сільськогосподарських підприємств	48256	49415	49046	46199	45379	94,0
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	36483	36480	36395	36417	36452	99,9
Площа ріллі, тис. га	30980	31035	31032	31066	31131	100,5
Кількість найманих працівників, тис. осіб	632	621	579	528	491	77,7
Землезабезпеченість, га на 1 працівника	49	50	54	59	63	128,6
Працебезпеченість, га на 1 працівника	80	80	80	80	85	106,3

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України відображено у табл. 2.

Недостатня фондозабезпеченість сільськогосподарських підприємств та застаріла техніка зумовлюють технологічну відсталість, яка також може стати потенційною причиною виникнення кризових явищ. Наведені у таблиці 2.2 розрахунки ілюструють зменшення у динаміці фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств на 13,9% та фондоозброєності на 11,3%. Така тенденція погіршує умови виробничої діяльності підприємств. Енергозабезпеченість виробничих процесів у сільськогосподарських підприємствах понизилася за період дослідження на 11,2%, що погіршить стан енергоозброєності праці. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств наведено у табл. 3.

Господарська діяльність здійснюється на загальній посівній площі сільськогосподарських культур, яка за період дослідження зменшилася лише на 1,4%, проте відчутніші зміни відбулися у структурі посівних площ (табл. 3).

Якщо на рівні 2013 р. зернові і зернобобові культури становили 56,8% посівних площ, то у 2017 р. –

лише 53,2%. Частка технічних культур зросла за період дослідження з 26,8% до 30,1%, а кормових знизилася – з 8,9% до 7,1%. Обсяг валової продукції збільшився у сільськогосподарських підприємствах на 9%, а реалізованої – у 2,9 разу. Частка продукції рослинництва у валовій продукції зросла за період дослідження у 3,3 разу, а у реалізованій – в 1,9 разу, що також підтверджує провідну роль рослинництва в галузі, яке є вразливим як щодо несприятливих соціально-економічних, так і до природних умов.

Основним фінансовим результатом діяльності сільськогосподарських товаровиробників є прибуток. Для його отримання дохід від реалізації виробленої продукції має перевищувати витрати. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств за основними економічними показниками наведені у таблиці 4. Як свідчать дані таблиці 4, чистий дохід сільськогосподарських товаровиробників від реалізації продукції зріс за період дослідження у 2,7 разу. При цьому приріст чистого прибутку в 4,0 разу перевищив приріст чистого збитку.

Найбільш рентабельною була операційна діяльність підприємств, середній рівень якої становив 24,7%. Середній рівень рентабельності усієї діяльності – 16,7%.

Таблиця 2

Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Сільськогосподарська техніка в сільськогосподарських підприємствах						
Трактори, тис. шт.	86	85	88	90	94	109,3
Середня потужність двигуна трактора, кВт	2,4	2,3	2,4	2,5	2,6	109,4
Зернозбиральні комбайни тис. шт.	0,9	0,9	0,8	0,7	0,7	81,3
Кукурудозбиральні комбайни, тис. шт.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	94,1
Бурякозбиральні машини, тис. шт.	3,8	3,6	3	2,7	2,4	63,2
Льонозбиральні комбайни, тис. шт.	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	50,0
Фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств, тис. грн.	20,2	15,4	17,1	16,3	17,4	86,1
Фондоозброєність одного середньооблікового працівника, тис. грн.	100,9	90,4	107,2	99,4	89,5	88,7
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт.	10,8	11,2	11,2	10,5	10,2	94,4
Енергозабезпеченість – енергетичні потужності з розрахунку на 100 га посівної площі, кВт	187	213	218	208	166	88,8

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

Таблиця 3

Виробництво та реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами України

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Посівна площа сільськогосподарських культур, тис. га	27670	27801	28329	27239	26901	97,2
у т. ч.: зернові і зернобобові культури	15723	15449	16209	14800	14738	93,7
технічні культури	7441	7854	7869	8437	8350	112,2
картопля та овоче-баштанні культури	2028	2023	1961	1899	1822	89,8
кормові культури	2477	2474	2288	2101	1990	80,3
Валова сільськогосподарська продукція, млн грн	121053	113082	136590	139058	131918	109,0
у тому числі: продукція рослинництва	92138	82130	103127	105529	99584	108,1
продукція тваринництва	28915	30952	33463	33528	32333	111,8
Реалізована (товарна) сільськогосподарська продукція, млн грн	114566	143509	143966	194576	336970	294,1
у тому числі: продукція рослинництва	80141	104013	100565	143614	269597	336,4

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

**Результати діяльності сільськогосподарських підприємств України
за основними економічними показниками**

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	100681,2	128452,6	128684,8	175828,6	278738	276,9
Чистий прибуток (збиток), млн грн	25267,0	26728,4	14925,7	21413,4	102279	404,8
Отримано чистого прибутку, млн грн	30182,3	33570,1	26186,6	51668,0	127360	422,0
Отримано чистого збитку, млн грн	4915,3	6841,7	11260,9	30254,6	25081	510,3
Рівень рентабельності усієї діяльності, %	19,3	16,3	8,3	9,3	30,5	158,0
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,7	22,8	11,7	21,4	43,1	174,5

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

Слід зазначити, що показники ефективності діяльності за період дослідження мали тенденцію до зменшення, що є відбитком макроекономічної та фінансової криз, а також локальних кризових ситуацій у діяльності підприємств. Відбулося різке зниження державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка на рівні 2017 р. порівняно з 2013 р. становила лише 28,3%. У 21 раз зріс фіксований сільськогосподарський податок (зараз єдиний податок четвертої групи).

На думку експертів, скасування спеціального режиму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників загрожує системною кризою і приведе до негативних соціально-економічних наслідків: втрати об'ємних коштів для фінансування поточної діяльності і розвитку; різкого скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, скорочення робочих місць, зменшення фонду заробітної плати в галузі, втрати експортних надходжень тощо. Доступ сільськогосподарських підприємств до кредитних ресурсів обмежений внаслідок високої відсоткової ставки, яка перевищує 30% річних.

На показники ефективності діяльності негативно впливає висока собівартість виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 5).

З табл. 5 видно, що найбільш вагому статтю витрат становлять матеріальні витрати: від 71,2% у 2013 р. до 73,7% у 2017 році. Частка ж витрат на оплату праці та проведення відрахувань на соціальні заходи мала у досліджуваному періоді тенденцію до зниження – на 40,7% та 38,7% відповідно. Частка витрат на пальне і мастильні матеріали, насіння і посадковий матеріал, запасні частини зростала у динаміці впродовж періоду дослідження, що є результатом різниці у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію. Є також різниця у споживчих цінах та цінах на сільськогосподарську продукцію (табл. 6).

Індекс цін на сільськогосподарську продукцію визначається як середньозважена величина, що враховує зміни середніх цін на основні її види з урахуванням усіх напрямів її реалізації. У ньому враховано ціни реалізації продукції сільського господарства переробним підприємствам, на ринку, населенню в рахунок оплати праці, пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнові паї, на біржах, аукціонах та за іншими напрямками. Базою зважування для агрегування цих цін є фактичний обсяг реалізованої продукції у звітному періоді за вказаними її споживачами.

Як видно з табл. 6, індекс цін на сільськогосподарську продукцію в Україні мав тенденцію до зменшення

Таблиця 5

**Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції
у сільськогосподарських підприємствах України**

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Витрати на оплату праці, %	9,1	9,2	7,6	7,1	5,4	59,3
Відрахування на соціальні заходи, %	3,1	3,4	2,8	2,1	1,9	61,3
Матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції, %	71,2/100	68,7/100	69,7/100	70,5/100	73,7/100	103,5
у т. ч.: насіння та посадковий матеріал	17,7	13,9	13,5	13,3	12,5	70,6
корми	23,5	20,8	22,4	19,5	19,2	81,7
інша продукція сільського господарства	1,9	3,5	1,8	1,7	1,8	94,7
мінеральні добрива	17,1	16,6	16,6	14,6	19,2	112,3
пальне і мастильні матеріали	15,0	14,5	13,9	16,1	13,7	91,3
електроенергія	2,2	2,0	2,1	1,8	1,5	68,2
паливо й енергія	1,9	1,9	1,9	1,5	1,4	73,7
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	7,0	7,1	6,6	7,4	8,1	115,7
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	19,7	19,7	21,2	24,1	22,6	114,7
Амортизація, %	4,9	5,3	5,5	5,4	4,5	91,8
Інші операційні витрати, %	11,7	13,4	14,4	14,3	14,5	123,9

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

Порівняння індексу споживчих цін та індексу цін на сільськогосподарську продукцію

Показник	Рік					2018 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Індекс споживчих цін (Індекс інфляції)	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	87,9
Індекс цін на сільськогосподарську продукцію	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	71,9

Джерело: складено автором за даними [6; 7]

на 28,1%, а індекс споживчих цін за цей період знизився на 12,1%. Індекс споживчих цін характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання, і визначається інфляційними процесами. Таким чином, цінний диспаритет також опосередковано впливає на величину фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, створюючи передумови для кризових проявів.

Продуктивність праці є мірилом ефективності індивідуальної праці кожного зайнятого у виробництві сільськогосподарських підприємств (рис. 1). Як свідчить рис. 1, динаміка продуктивності праці у сільському господарстві України є мінливою. Загалом у галузі цей показник має тенденцію до зростання. Продуктивність праці у рослинництві була вищою, ніж у тваринництві впродовж 2002-2017 рр., а на рівні 2017 р. продуктивність праці була вищою у тваринництві.

Висновки. Таким чином, за всіх негативних сторін кризових явищ для функціонування економіки країни їх можна розглядати як стимул для пошуку можливостей розвитку і підвищення ефективності виробництва аграрних підприємницьких формувань. З практичного погляду використання можливостей кожної окремо взятої комерційної організації галузі АПК в умовах кризи має здійснюватися виходячи з прогнозування майбутніх загроз кризових явищ і їх ліквідації, нівелювання або використання з користю для економічного зростання. При цьому кожен господарюючий суб'єкт повинен розробляти стратегію розвитку бізнесу і мати рухливу фінансову політику, здатну в найкоротші терміни бути адаптованою в нестабільних умовах, що диктуються кризою. Перспективами дальших досліджень будуть розроблення ефективних шляхів діагностики кризи та напрямів антикризового управління на сільськогосподарських підприємствах.

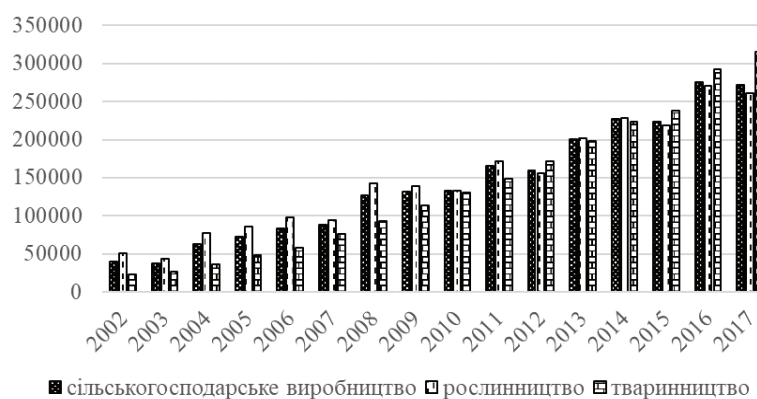

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах України (у постійних цінах 2010 р.)

Джерело: складено автором за даними [6; 7].

Список використаних джерел:

- Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 161-170.
- Малахова Ю.В., Малахов А.Е. Система антикризового управління в сільськогосподарських організаціях. *Продовольственная политика и безопасность*. 2016. Том 3. № 4. С. 233-242. DOI: 10.18334/ppib.3.4.37497.
- Давиденко Н.М. Антикризове фінансове управління на підприємстві / Н.М. Давиденко. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2015. Вип. 211 (1). С. 76-80.
- Банера Н.П. Антикризове управління як один із шляхів виходу із фінансової кризи. *Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського «Глобальні та національні проблеми економіки»* Випуск № 10. Квітень 2016 р. URL: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016/18-vipusk-10-kviten-2016-r/1885-banera-n-p-antikrizove-upravlinnya-uk-odin-iz-shlyakhiv-vikhodu-iz-finansovoji-krizi> (дата звернення: 08.04.2019).
- Лановська Г.І. Антикризове управління у розвитку малого та середнього бізнесу. *Економіка та суспільство. Електронне наукове фахове видання*. Мукачево, 2017. Випуск 9. С. 485-490.
- Державна служба статистики України. Публікації. Сільське, лісове та рибне господарство [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.04.2019).
- Сільське господарство України 2017 [Електронний ресурс] : стат. зб. / Держ. служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.04.2019).